

Analiza zmienności znaczeń wyrazu *kwiat*

Słowa klucze: semantyka, przeobrażenia semantyczne, słowniki historyczne, historia języka polskiego

Zmiany społeczne, kulturowe i obyczajowe nieodłącznie towarzyszą ludziom na przestrzeni wieków. Wiele z tych przekształceń odcisnęło piętno na charakterze języka, powodując liczne przeobrażenia, także w odniesieniu do znaczenia wyrazów. Analiza historycznej zmienności znaczeń wyrazów to domena leksykologii (BUTTLER, 1978: 7), a zarazem jedno z jej „tradycyjnych” pól badawczych (KLEPARSKI, 1999: 77). Najwięcej problemów natury teoretycznej stwarza teoria modyfikacji znaczeń wyrazów. Nie istnieje bowiem jedna ogólnie przyjęta klasyfikacja zmian semantycznych (BUTTLER, 1978: 7)¹, a wszystkie istniejące, oprócz niewątpliwych zalet, mają również wady, utrudniające kwalifikację wyrazów do danej grupy. Dla przedstawionego opracowania istotna jest podstawowa klasyfikacja Hermanna Paula (por. PAUL, 1886; KLEPARSKI, 1999: 81), który wśród typów zmian semantycznych wyrazów wyróżnia zwężenie (np. pol. *pątnik* pierwotnie: ‘podróżnik’, następnie ‘podróżnik wędrujący do miejsc świętych’), rozszerzenie (np. pol. *robotą* pierwotnie ‘praca niewolnicza’, potem ‘praca wszelkiego rodzaju’) oraz przeniesienie znaczenia (np. pol. *guz* ‘narośl na ciele’, później ‘zapięcie’) (por. PAUL, 1886; BUTTLER, 1978: 14).

Kwestią równie ważną, jak typologia zmian znaczeniowych, są przyczyny owych przekształceń. Badacze zwracają uwagę przede wszystkim na takie czynniki, jak: „konieczność nazwania ograniczonym zasobem nazw praktycznie nieograniczonej sfery realiów” (BUTTLER, 1978: 11), skłonność do ulepszania środków ekspresji, tendencja do precyzji i ekonomii językowej czy wreszcie – sama specyfika żywiołu mowy i towarzyszące mu skróty i elipsy (BUTTLER, 1978: 11; KLEPARSKI, 1999: 79). Zmiany mogą także wynikać z przemian rzeczywistości pozajęzykowej oraz działania tabu (BUTTLER, 1978: 70). Przekształcenia semantyczne według Danuty BUTTLER (1978: 25) mogą dotyczyć: „odnośności przedmiotowo-logicznej” danego wyrazu, jego „waloru emocjonalno-semantycznego” lub jego „wartości systemowej”. Przeobrażenie znaczenia może odnosić się do jednego lub kilku komponentów znaczenia. Próby opisu ewolucji semantycznej wyrazów to, według Buttler, jedynie przypuszczenia, które może potwierdzić obszerna dokumentacja leksykalna poszczególnych epok rozwoju języka (BUTTLER, 1978: 47).

¹ Klasyfikacje wymieniane przez Danutę Buttler to: retoryczno-logiczna, przyczynowa, celowościowa, funkcjonalna, empiryczna.

W swoim opracowaniu prześledzę znaczenia wyrazu *kwiat* od XVI wieku aż do czasów współczesnych², zwracając szczególną uwagę na zmiany semantyczne badanego leksemu. Podstawą obserwacji uczyniłam materiał językowy dotyczący wyrazu *kwiat* zgromadzony w kilkunastu słownikach historycznych oraz współczesnych (ich wykaz zamieszczam na końcu artykułu).

Na liście znalazły się słowniki różnych typów, różnych epok, różnych autorów – oczywiście są więc różnice dotyczące przykładowo doboru tekstów źródłowych ilustrujących konkretne użycie wyrazu *kwiat*. Zgromadzony materiał można uznać jednak za wystarczający do przeprowadzenia wstępnych analiz i zarysowania ogólnego szkicu zmian semantycznych, co jest przedmiotem dalszej części artykułu.

Leksem *kwiat* pochodzi od prasłowiańskiego słowa **kvěť* (> **cvěť*) wywodzącego się z praindoeuropejskiego przymiotnika **kwojto-*, oznaczającego ‘biały, jasny’ (BAŃKOWSKI, 2000; BORYŚ, 2005). W *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Wiesław BORYŚ (2005) podaje, iż wyraz ten jest obecny w polszczyźnie od XV wieku i oznacza ‘roślinę kwitnącą’ lub ‘część rośliny zawierającą organy rozrodcze’. Więcej informacji na temat znaczenia leksemu *kwiat* możemy znaleźć w *Etymologicznym słowniku języka polskiego* Andrzeja Bańkowskiego, który wyjaśnia, że znaczenie botaniczne tego wyrazu jest wynikiem specjalizacji uprzedniego znaczenia: ‘coś jaskrawo barwnego, wyróżniającego się swoją barwą, jaśniejącego na mniej barwnym tle’ (BAŃKOWSKI, 2000). Oznacza to, że pierwotne znaczenie leksemu *kwiat* uległo zawężeniu: początkowo odnosiło się ogólnie do barwnego lub jasnego przedmiotu, dopiero później uściśliło się do znaczenia botanicznego (*kwiat* jako barwna plama na tle liści itp.). Bańkowski zwraca uwagę także na inne, wtórne znaczenia wyrazu *kwiat*, wynikające z jego pierwotnego, szerokiego znaczenia. *Kwiatem* określano również ‘barwę’, ‘plamę z krwi miesięcznej, menstruację’, ‘czerwoną wysypkę na skórze’, ‘innobarwną łatę na czole krowy, wołu’ (BAŃKOWSKI, 2000). Podane znaczenia są interesujące pod względem badawczym i skłaniają do dalszej analizy.

Znaczenie botaniczne analizowanego wyrazu występuje w opisach leksykograficznych wszystkich wymienionych słowników. Jednak liczba rejestrowanych znaczeń leksemu *kwiat* w każdym przypadku jest inna. W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (SPXVI) podaje się dwa znaczenia botaniczne: 1. ‘roślina ozdobna, kwitnąca’ oraz 2. ‘część rośliny nasiennej, będąca końcowym odcinkiem pędów o gęsto skupionych, silnie przeobrażonych liściach, przeważnie barwnych – organ rozmnażania płciowego rośliny’. Do pierwszego znaczenia podano przykłady użycia, między innymi: „Bóg przybrał grubą ziemię/ trawą i zioły/ [...], kwiaty rozkosznymi i wonnymi rodzajami drzewi” [Piotr Skarga] (SPXVI). Słowo *kwiat* określa zatem ogólnie roślinę, która kwitnie, lub jedynie część tej rośliny. Warto zwrócić uwagę na określenie *ozdobna*, które jednoznacznie wskazuje na walory estetyczne kwitnącej rośliny. Anna Krawczyk-Tyrpa pisze, że *kwiat* jest symbolem piękna w bardzo wielu kulturach, nie jest to właściwość przypisana jedynie tradycji polskiej (por. KRAWCZYK-TYRPA, 2001: 9). Oprócz wyjaśnień botanicznych w słowniku tym podaje się jeszcze pięć innych znaczeń. W XVI wieku *kwiatem* nazywa się ‘ozdobę w kształcie kwiatu’, na przykład: „A na tarcicach cedrowych, którymi był dom obit we wnętrzu/ było rzeźbanie na kształt jabłek leśnych a kwiatów rozmaitych. Pałają złotem we wzór natykane kwiaty” [*Biblia Święta to jest Księgi*

² Szczegółowo pole leksykalne *kwiatu* przedstawia Magdalena BONDKOWSKA (1994).

Starego i Nowego Zakonu] (SPXVI). Kolejne znaczenia badanego leksemu w SPXVI to: 'coś najlepszego', 'czystość, niewinność', 'najlepsza pora, młodość', 'ostatnia niedziela przed Wielkanocą zwana Palmową' oraz 'zestawienia w funkcji nazw specjalnych', tu jako przykłady podaje się między innymi *kwiat z miedzi* oraz *muszkatowy kwiat (osnówka)*. Znaczenie wyrazu *kwiat* jako 'najlepszej części czegoś' stanie się bardziej widoczne na przykładzie rośliny o większych rozmiarach, na przykład drzewa. Największą wartość mają właśnie ich kwiaty, jak zauważa Krawczyk-Tyrpa, umożliwiając bowiem odrodzenie życia i wydanie owocu, a także pełniąc walory estetyczne (por. KRAWCZYK-TYRPA, 2001: 10). Wyraz *kwiat* opisano także jako biblijny symbol marności świata doczesnego: „uschła trawa, zwiędł kwiat/ bo duch Jehowy wionął nań/ zaiste trawa jest lud” [Szymon Budny] (SPXVI). W XVI wieku także Chrystusa nazywano *kwiatem*: „Znamy cię Matką bez skazy/ [...] któraś bez nasienia kwiat świata wszystkiemu woniejący/ wypuściła” [Piotr Skarga] (SPXVI).

Wiele z wymienionych znaczeń leksemu *kwiat* to metafory nawiązujące do botanicznych znaczeń wyrazu. Organ rozmnażania rośliny jest oznaką jej młodości; znaczenie to uległo przeobrażeniu: przeniesiono je do innej sfery znaczeniowej na zasadzie podobieństwa – do sfery ludzkiej. Kwiat może być także traktowany jako najlepsza część rośliny, dlatego znaczenie to rozszerzono i uogólniono. Delikatne i prawdopodobnie jasne płatki kwiatów spowodowały skojarzenie ich z niewinnością, czystością. Określanie dziewictwa *kwiatem* znane było już w starożytności – w językach greckim i łacińskim. Krawczyk-Tyrpa przypomina słowa Ajschylosa: „Dziewictwo jest kwiatem, któremu Kipryda (Afrodyta) nie pozwala więdnąć” (KRAWCZYK-TYRPA, 2001: 10).

W *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* (SPXVII) podane znaczenia botaniczne są bliskie opisanym w poprzednim słowniku. W pierwszej definicji opisuje się *kwiat* jako 'część rośliny składająca się zazwyczaj z licznych, często barwnych płatków', w drugiej jako 'rośliny, kwiecie'. W trzeciej definicji bardzo ogólnie podano, że kwiat to także 'związki wyrazowe niejednoznaczne względem znaczeń'. Jedyne uszczegółowienie dotyczy *kwiatu białogłowskiego*, który oznacza miesięczkę. Wyjaśnienie poparte jest kilkoma przykładami, między innymi: „Owá substancya krwi miesięczney mocniejszym ciepłem strawiona bywa aż do koloru białości, y zowie się kwiatem białogłowskim” (SPXVII). *Białogłowski* oznacza tu *kobięcy*, co ma swoje uzasadnienie w historii. Kobiety zamężne nakrywały głowę białą chustą z muślinu, lnu, bawełny lub jedwabiu. Kobięcę nazywano *białogłową* jeszcze w końcu XVI wieku; poeta z Łucka na Wołyniu, Marko Zuravnický, w 1576 roku pisał: „Chto jdesz mymo stan hodynu/ Prochytaj siujiu novynu/ Czy je w Lucku bilohlowa/ Jak ta pani kluczykowa?”. Łuck wchodził wówczas w granice Rzeczypospolitej, dlatego forma wyrazu *białogłowa* właściwa jest językowi polskiemu, a nie ukraińskiemu. Wyraz *miesięczka* zastąpiono innym prawdopodobnie ze względu na tabu językowe – żeby oswoić wstydlive sprawy rzeczywistości pozajęzykowej. Krwawienie miesięczne nazywano *kwiatem*, uznając je za symbol dojrzałości płciowej lub z uwagi na analogię plamy krwi i barwnej plamy tworzonej przez płatki kwiatów. Manfred Lurker przypomina w swojej pracy słowa Hildegardy z Bingen: żyjąca w średniowieczu mistyczka określała krwawienie miesięczne jako kwitnienie (*floriditas*) (por. LURKER, 1994: 231; KRAWCZYK-TYRPA, 2001: 12). To znaczenie ma zatem dłuższą tradycję, na co wskazuje również materiał ze słowników etymologicznych i *Słownika polszczyzny XVI wieku*. Jan Rozwadowski pisze, że upływ krwi w różnych kulturach bywa nazywany *kwitnięciem*. Dzieje się tak dlatego, że dla niektórych

ludów prototypowym kwiatem jest właśnie kwiat czerwony. Badacz wskazuje na taki sam rdzeń wyrazów *Blut* ('krew') i *Blume, Blüte* ('kwiat') u ludów germańskich (por. Rozwadowski, 1973: 199; Krawczyk-Tyrpa, 2001: 11). Znaczenie nawiązujące do botaniki przeniesiono zatem na określenie procesów fizjologicznych na zasadzie podobieństwa desygnatów. Dane z *Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII wieku* nie są jednak kompletne, ponieważ praca nad wieloma artykułami hasłowymi nie została jeszcze ukończona.

Informacje dotyczące leksemu *kwiat* są opatrzone adnotacją „artykuł hasłowy w opracowaniu”, dlatego nie uznaję ich za ostateczne. Przyjmuję hipotezę, że wszystkie znaczenia wyrazu *kwiat* obecne w języku w XVI wieku istniały także w XVII i XVIII wieku. W *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego z XIX wieku znaczenia szesnastowieczne nadal są aktualne i na tej podstawie przypuszczam, iż funkcjonowały one w języku także w wiekach poprzednich. Linde w swojej pracy również jako pierwsze podaje botaniczne znaczenia leksemu *kwiat*: 'jakiegokolwiek rośliny pączki rozkwitłe, owoc poprzedzające, kwiecie' oraz 'pięknie kwitnące wonne na łądkach roślinki'. Przy pierwszym znaczeniu autor wskazuje również na znaczenie słowa *kwiat* jako figury alegorycznej oznaczającej młodość: „Młodość jest kwiatem państwa, kto kwiat pielęgnuje, ten z owocu niechybnie zawsze pożytkuje” [Jan Stanisław Jabłonowski] (LINDE, 1855). Linde przedstawia także powiedzenia zawierające słowo *kwiat*, na przykład *owoc przed kwiatem* 'rzecz przedczesna': „Domagać się od młodego tej doskonałości, która późniejszemu wiekowi jest przyzwoita, jest to w kwiecie szukać owocu dojrzałego” [„Monitor Warszawski”] (LINDE, 1855); 'kto czeka, doczeka się': „Kwiat wieku młodego zielony” [„Monitor Warszawski”] (LINDE, 1855).

W swoim słowniku Linde zamieszcza znaczenia słowa *kwiat*: 'panieństwo, dziewictwo, prawictwo, wieniec' (np. „dziwna to jest, być matką i panną, mieć syna i kwiat nieskażony panieński” [Stanisław Bzowski]), 'czoło, wybór, prym, cel, najwyborniejsze' (np. „Chleb pszeniczny z najbielszej i najmielszej mąki, to jest, jako inni mówią, z kwiatu samego mąki”), 'kwiat u pieczeni' (przerosła tłustość), nazwy własne (np. *kwiat oleju oleum lixivium*), 'krosty' (np. „skutkiem tej zarazy jest, że albo na miejsca wstydlive kwiaty wynikają, albo też pontałami głowę nasadzi”), 'kwiat niewieści – upław miesięczny', 'członek wstydlivy' (np. „Żupana zagina przodki, żeby kwiat widać było, który dziatki rodzi, przeto ziela takiego chować się nie godzi” [Jan Dzwonowski]) oraz *kwiaty* jako „najsztelniejsze części ciał, które są pod kształtem suchym, a za pomocą sublimacji zostały oddzielonymi od części grubszych” [„Monitor Warszawski”] (LINDE, 1855).

Wyczerpujące wyjaśnienia znaczeń leksemu *kwiat* Linde ilustruje przykładami. Wiele z tych znaczeń funkcjonowało już w polszczyźnie szesnastowiecznej. *Novum* słownika Lindego są znaczenia *kwiatu* jako męskiego organu rozrodczego, krost oraz przerosłej tłustości pieczeni. Znaczenie wyrazu *kwiat* przeniesiono na określenie męskich genitaliów prawdopodobnie z powodu działania tabu językowego i chęci ukrycia seksualnych treści. Krosty to kwiaty odbierane jako barwne plamy lub z powodu skojarzenia ze słowem *wykwit*. Natomiast tłuszcz pieczeni mógł być traktowany jako coś najlepszego, wyróżniającego się. Nie pojawiają się natomiast następujące znaczenia wyrazu *kwiat*: 'ozdoba lub wzór' oraz 'Niedziela Palmowa'. Trudno wskazać przyczynę takiego stanu rzeczy. Być może w XIX wieku te określenia nie cieszyły się popularnością lub wyszły już z użycia. Z powodu trwających prac leksykografów nad *Elektronicznym słownikiem języka polskiego XVII i XVIII wieku* i niekompletnego obecnie artykułu hasłowego badanego wyrazu niemożliwe jest

stwierdzenie, czy nowe znaczenia, obecne u Lindego, funkcjonowały już w XVII i XVIII wieku oraz czy znaczenia niewystępujące w dziewiętnastowiecznym słowniku wyszły z użycia znacznie wcześniej.

Kolejne słowniki, z których gromadziłam materiał badawczy, powstały w XX wieku. Pierwszy z nich to *Słownik języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, wydany na początku XX wieku, zwany słownikiem warszawskim (SW). Podane w nim znaczenia botaniczne badanego leksemu nie różnią się zasadniczo od wyjaśnień opisanych w słownikach wieków wcześniejszych. Pierwsze znaczenie obejmuje ‘część rośliny zawierającą w sobie narzędzia owocowania, organa rodzajne, to jest słupek i pręciki wychodzące z kielicha i otulone koroną’. *Kwiat* w drugim znaczeniu to ‘roślina, szczególnie w donicze’, na przykład „W oknach stoją kwiaty”. Przy ostatnim znaczeniu pojawia się już znaczące uszczegółowienie: *kwiatem* nie jest jedynie roślina kwitnąca, ale każda roślina doniczkowa, co bliskie jest współczesnemu rozumieniu słowa *kwiat*, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania. Do opisów botanicznych dołączono wyjaśnienia znaczeń przenośnych wraz z przykładami ich użycia. Kwiaty to ‘powaby, wdzięki, przepych, ozdoby, piękności’, na przykład „W naszych salonach kwiaty na kwiaty sypią, a dmuchnij, nie ma nic, zupełnie nic” [Aleksander Fredro] (SW) oraz ‘rzecz przedwczesna’.

Autorzy przytaczają również przykłady z metaforycznym użyciem słowa *kwiat*: „Z drzewa twojej szczęśliwości kwiatów kilka opadło” [Wiktor Gomulicki] (SW), „Spokój martwy, w którym kwiaty duszy usychają i giną” [Roman Zawiliński] (SW). W artykule hasłowym wymieniono następnie wiele złożonych określeń nazw roślin lub części roślin, między innymi *kwiat kardynalski* (stroiczka), *kwiat miłości* (amarant), *kwiat mleczny* (przebiśnieg), *kwiat muszkatołowy* (osnówka). Kolejne znaczenia mają charakter metaforyczny, dotyczą ‘kwiatu młodości, życia, wieku’, na przykład „Był ten młody, a gdzie teraz kwiat młodości jego?” [Piotr Skarga] (SW), oraz ‘czoła, wyboru, śmietanki’, na przykład „Kwiatem dam się pokrywa estrada szeroka” [Juliusz Słowacki] (SW). Kolejne cztery znaczenia występowały już we wcześniejszych słownikach: ‘dziewictwo, panieństwo, prawictwo, wianek’, ‘kwiat u mięsa’, ‘krosty’. Kwiatami określa się ponownie także ‘kwietną niedzielę, niedzielę palmową’.

Nowym znaczeniem *kwiatu* jest w słowniku warszawskim ‘plama biała na paznokciu’. W tym przypadku również doszło do przesunięcia semantycznego ze względu na podobieństwo desygnatów. Białą plamę widoczną na paznokciu skojarzono z kwiatem, prawdopodobnie jasnym, który wyróżnia się na tle liści. Kolejne znaczenie *kwiatu* – ‘penis’, opatrzone jest kwalifikatorem ‘zartobliwie’. Kiedyś męski organ rozrodczy nazywano kwiatem bez prześmiewczego obciążenia semantycznego. Kwiat jest organem rozrodczym rośliny powszechnie uznanym za piękny – podobnie wyrażano się kiedyś o męskich genitaliach, nazywając je kwiatem. Może to świadczyć o chęci oswojenia się ze wstydliwymi sprawami życia codziennego i pokonania tabu. Kolejno podaje się w SW związki frazeologiczne: *na kwiaty* ‘na wiosnę’, *złoty kwiat* ‘gorset panny młodej’. Frazeologizmy potwierdzają metaforyczne znaczenia leksemu *kwiat*, kojarzone z rozkwitem, najlepszą porą, młodością³.

³ O polskiej frazeologii związanej z roślinami szczegółowo pisze Alicja Nowakowska (por. NOWAKOWSKA, 2005).

Ostatnim spośród notowanych we wcześniejszych słownikach wyrażen są *kwiaty biatogłowskie*, *niewieście* w omówionym już znaczeniu miesięczki. Pozostałe znaczenia występują po raz pierwszy: 'niektóre przetwory w postaci kryształków, delikatnego proszku lub delikatnych kłaczek'; *kwiecie garbarskie* 'bryłki żywej materii, w postaci żółtego śluzu na korze dębowej'; 'właściwy winu zapach, bukiet'; 'ogon jelenia, sarny, daniela lub biały koniec ogona lisa'; *kwiat słodowy* 'suche korzonki oddzielone od słodu' (SW). Przeniesienie znaczenia dokonało się w kilku przypadkach na zasadzie podobieństwa desygnatów: chemiczne kryształki lub ogony wymienionych zwierząt mogły skojarzyć się z kwiatami ze względu na możliwe podobieństwo wizualne. Z kolei zapach wina lub korzonki oddzielone od słodu uznano prawdopodobnie za 'coś najlepszego' lub 'najlepszą część czegoś' i zawężono to znaczenie do konkretnych przypadków.

W słowniku Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego podano najwięcej znaczeń wyrazu *kwiat*: autorzy wyszczególniają aż 18 definicji. W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego z drugiej połowy XX wieku (SJPDor) podaje się ich znacznie mniej. Znaczenia botaniczne są dwa, podobnie jak w poprzednich słownikach, i nie uległy one zmianom: 'roślina ozdobna, kwitnąca' oraz 'u roślin: końcowy odcinek pędów o gęsto skupionych, silnie przeobrażonych liściach, często barwnych, będący organem rozmnażania płciowego'. Do tych wyjaśnień dopisano frazeologizmy: *kwiat paproci* 'legendarny kwiat paproci, który ma zakwitać raz na rok w noc świętojańską, a temu, kto go zerwie, przynieść szczęście i bogactwo', oraz *ładny kwiat* 'ironicznie o czymś, co sprawia przykrość, nieprzyjemność, co niespodzianie zaskakuje' (SJPDor). Frazeologizmy te nawiązują do botanicznego znaczenia leksemu *kwiat*. 'Roślinny motyw dekoracyjny' oraz 'najlepsza, najbardziej wartościowa, wybrana część czegoś, wybór' to kolejne znaczenia badanego wyrazu zanotowane w SJPDor. Po ostatniej z wymienionych definicji pojawia się frazeologizm zawężający podane znaczenie do młodości: *w kwiecie wieku, lat życia, młodości*. Kolejne znaczenie to 'ogon jelenia i daniela, biały czubek ogona lisa'. Nowe, niewystępujące wcześniej wyjaśnienia to: 'plama na skórce chleba', 'rozwidlanie na końcu szczeciny' oraz 'kwiat siarczany', czyli 'siarka w postaci krystalicznego proszku, otrzymanego przez destylację siarki surowej' (SJPDor). Jak widać, znaczenia uwzględnione w słowniku pod redakcją Doroszewskiego są zbliżone do dzisiejszych.

W *Innym słowniku języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki (ISJP) można odnaleźć następujące definicje wyrazu *kwiat*: 'część rośliny mająca różne kolory i kształty, wyrastająca z łodygi lub szypułki, zwykle szybko zamierająca', 'łodyga rośliny, na przykład róży, tulipana lub bratka, z jednym lub kilkoma kwiatami', a także 'roślina różnej wielkości hodowana w doniczce dla jej ozdobnych liści i kwiatów'. Występują także znaczenia leksemu *kwiat* jako 'najbardziej wartościowej części jakiejś społeczności' oraz frazeologizm *być w kwiecie wieku* (ISJP). Podobne znaczenia botaniczne podają autorzy *Uniwersalnego słownika języka polskiego* (USJP), według których to: 'część rośliny mająca barwne, gęsto skupione płatki, służąca do rozmnażania, wydawania nasion i owoców', 'ozdobna roślina kwitnąca, występująca w licznych odmianach i kolorach, często wykorzystywana jako element dekoracyjny, zdobniczy', 'roślinny motyw dekoracyjny', a także 'doniczka z rośliną ozdobną'. Warto zauważyć, że oprócz znaczeń botanicznych przytoczono metaforyczne i specjalistyczne znaczenia badanego leksemu, notowane już we wcześniejszych opracowaniach: 'najlepsza, najbardziej wartościowa, wybrana część czegoś; wybór', *kwiat*

siarczany (chem.) oraz 'ogon łosia, jelenia, daniela; także: biały czubek ogona lisa' (USJP). W najnowszym *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Elżbiety Sobol (SJPSob) podaje się natomiast następujące znaczenia: 'roślina ozdobna', 'roślina kwitnąca' oraz 'część rośliny mająca barwne, gęsto skupione płatki'. Wszystkie wyjaśnienia odnoszą się do botaniki. W słownikach historycznych pojawiały się zwykle dwa znaczenia botaniczne, pokrywające się z drugim i trzecim znaczeniem w słowniku najnowszym. W słowniku warszawskim z początku XX wieku można zaobserwować ślady funkcjonowania wyrazu *kwiat* w znaczeniu 'roślina doniczkowa', ale dopiero w publikacji z 2014 roku potoczne znaczenie umieszczono na pierwszym miejscu. Znaczenia botaniczne zostały więc rozszerzone: *kwiatem* nie musi już być roślina kwitnąca, nazwiemy tak każdą roślinę ozdobną. Kolejna definicja badanego leksemu to: 'roślinny motyw dekoracyjny' oraz 'najlepsza, wybrana część czegoś' (SJPSob). Do ostatniego znaczenia podano frazeologizm: *w kwiecie wieku, lat, życia, młodości itp.* oznaczający 'w młodym wieku, w pełni sił'. Ze wszystkich metaforycznych znaczeń leksemu *kwiat* tylko jedno pozostało żywe w języku współczesnych użytkowników języka; pozostałe wyszły z powszechnego użycia, chociaż można zaobserwować w języku ich ślady, na przykład w związkach frazeologicznych, o czym pisze Alicja Nowakowska (por. NOWAKOWSKA, 2005).

W XVI wieku kwiatem określano Chrystusa, dziś spotyka się przyrównanie Maryi do kwiatu utrwalone w niektórych pieśniach i hymnach kościelnych, na przykład *Zdrowaś bądź Maryja, niebieska lilija*. Ogólną nazwę *kwiat* mogą zastępować nazwy pewnych roślin. Historyczne znaczenia leksemu *kwiat* widoczne są również w niektórych gwarach środowiskowych i słownictwie potocznym. Jacek Lewinson w *Słowniku seksualizmów polskich* podaje, iż *kwiatem* określa się męski organ rozrodczy (LEWINSON, 1999: 113). To historyczne znaczenie zostało współcześnie rozszerzone i oznacza także: 'chorobę weneryczną', ' prostytutkę' oraz 'srom' (LEWINSON, 1999: 113). W szczególnym typie socjolektu – gwarze przestępczej – *kwiat* również oznacza 'chorobę weneryczną', ale także 'obelgę, przekleństwo' (KANIA, 1995: 124). Trudno jednoznacznie określić motywację takiego przekształcenia semantycznego. W gwarze uczniowskiej *kwiat* to 'samochód marki Fiat', a także 'osoba, która odróżnia się od grupy, dziwak' (NSGU). W pierwszym przykładzie przyczyną przekształcenia sensu jest podobieństwo brzmieniowe leksemów *kwiat* i *Fiat*. Druga definicja odnosi się do botanicznego znaczenia badanego leksemu: *kwiat* jako barwny odcinek pędów wyróżnia się na tle liści i analogicznie funkcjonuje jako nazwa osoby odróżniającej się na tle grupy. Różnica polega tu na wartościowaniu: kwiat wyróżnia się w pozytywnym, a dziwak – w negatywnym sensie. Podane znaczenia gwarowe funkcjonują jedynie w określonych środowiskach lub grupach społecznych i nie weszły do ogólnej polszczyzny.

Znaczenie prasłowiańskiego **cvěť* uległo zawężeniu semantycznemu: zamiast czegoś 'jaskrawo barwnego, wyróżniającego się swoją barwą, jaśniejszego na mniej barwnym tle' zaczęło oznaczać jedną konkretną rzecz – *kwiat*, *roślinę* jako barwną plamę. Znaczenia botaniczne dały początek kolejnym sensom. Na ich podstawie ukuto na przestrzeni wieków nowe znaczenia – metaforyczne, utworzone na zasadzie podobieństwa. Określenia te związane są często z ludzkim ciałem oraz z życiem i sferą działalności człowieka. Obserwowano świat przyrody i porównywano go ze światem ludzi. Dlatego wygląd lub procesy fizjologiczne roślin znalazły swoje odzwierciedlenie w nazewnictwie czynności i procesów fizjologicznych odnoszących się do ludzi. Według Krawczyk-Tyrpy, *kwiat* jako leksem należy do

„odwiecznych elementów świata obrosłych mitami i symboliką” (KRAWCZYK-TYRPA, 2001: 9). Sąd ten znajduje swoje uzasadnienie w przywołanych przykładach. Dzieje zmian znaczeń wyrazów pokazują dynamiczne procesy zachodzące historycznie w języku i kulturze.

Zarysowany szkic zmian semantycznych leksemu *kwiat* stanowi jedynie wstęp do dalszych rozważań. Kolejnym krokiem badawczym byłyby analiza obszernego zbioru tekstów źródłowych, pochodzących z różnych okresów rozwoju polszczyzny. Badania te pozwoliłyby na dokładniejsze określenie zmian. Uzyskane wyniki uzupełniłyby również lukę w materiale pochodzącym ze *Słownika języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*. Pole do rozważań nad znaczeniami wyrazu *kwiat* pozostaje nadal otwarte.

Słowniki

- BAŃKOWSKI A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa.
- BORYŚ W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- ISJP – BAŃKO M., red., 2000: *Inny słownik języka polskiego*. T. 1. Warszawa.
- KANIA S., 1995: *Słownik argotyzmów*. Warszawa.
- LEWINSON J., 1999: *Słownik seksualizmów polskich*. Warszawa.
- LINDE S.B., 1855: *Słownik języka polskiego*. T. 2. Lwów.
- NSGU – ZGÓŁKOWA H., red., 2004: *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Wrocław.
- SJPDor – DOROSZEWSKI W., red., 1961: *Słownik języka polskiego*. T. 3. Warszawa.
- SJPSob – SOBOŁ E., red., 2014: *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SPXVI – MAYENOWA M.R., PEPEŁOWSKI F., red., 1978: *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 11. Wrocław.
- SPXVII – GRUSZCZYŃSKI W., red.: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* [online: http://s8vii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=3128&forma=KWIAT#3147; data dostępu: 19.05.2015].
- SW – (słownik warszawski) KARŁOWICZ J., KRYŃSKI A., NIEDŹWIEDZKI W., red., 1902: *Słownik języka polskiego*. T. 2. Warszawa.
- USJP – DUBISZ S., red., 2003: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 2. Warszawa.

Literatura

- BONDKOWSKA M., 1994: *Szkic pola leksykalno-semantycznego kwiatów w polszczyźnie*. „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 16–27.
- BUTTLER D., 1978: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa.
- KLEPARSKI G.A., 1999: *Kierunki typologiczne w badaniach nad zmianą znaczeniową wyrazów*. „Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique” LV, s. 77–90 [online: http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/PTJ/b/b55_077-092.pdf; data dostępu: 19.05.2015].
- KRAWCZYK-TYRPA A., 2001: *Kwiat i kobieta*. „Język a Kultura” XVI, s. 9–16.
- LURKER M., 1994: *Język kwiatów*. W: TEGOŻ: *Przeistnienie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Wojnakowski R., tłum. Kraków, s. 225–241.
- NOWAKOWSKA A., 2005: *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław.
- PAUL H., 1886: *Principien der Sprachgeschichte*. Halle.
- ROZWADOWSKI J., 1973: *O poezji w języku*. W: *Stylistyka polska. Wybór tekstów*. Miodońska-Brookes E., Kulawik A., Tataro M., wyb. i oprac. Warszawa, s. 197–201.

Barbara Matuszczyk

Analysis of Semantic Changes on the Example of the Word *kwiat* ['flower']

Summary

The article is mainly concerned with issues related to semantic changes in the Polish language. The lexeme *kwiat* (eng. *flower*) have been described based on material from historical and modern Polish dictionaries. The word *kwiat* has been in the Polish language since the 15th century, initially meaning 'colored stain'. The first definition transformed into a botanical meaning (*kwiat* as a plant or part of a plant). The pre-Slavic botanical meaning of the word **cvětъ* gave rise to the next definitions, which have formed over the years. *Kwiat* means among others: 'best thing', 'best part of something', 'youth', 'purity, innocence', 'menstruation', 'pustules'. However, not all of these meanings have endured to the present time. Nowadays, the potted plant is called *kwiat*.

Key words: semantics, semantics transformations, historical dictionaries, the history of Polish language